

Autizmus spektrum zavarok - bevezetés

Borsos Zsófia
Dr. Stefanik Krisztina
ELTE BGGYK
Autizmus Alapítvány
borsos.zsofia@barczy.elte.hu
krisztina.stefanik@gmail.com

<http://www.pyramen.com>

Dr. Stefanik Krisztina

Ami a viselkedés mögött van...

Dr. Stefanik Krisztina

Az ember kognitív lény

- Nem **csak** kognitív lény, de sokkal inkább az, mint ahogy megéljük. Pld.:
 - felmenni egy lépcsőn...
 - visszadobni egy labdát...
 - kimondani egy új mondatot...
 - felismerni a szerelmünket...
 - együtt érezni valakivel...
 - meglepődni egy ajándékon...
 - megvalósítani egy nagy célunkat...
 - meggyőzni valakit...
 - Stb., stb., stb.

Dr. Győri Miklós

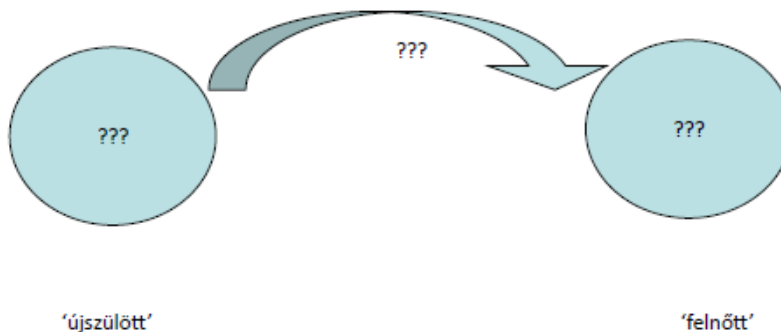
kognitív fejlődés(lélektan)

- miért releváns itt?
 - az autizmus és a rokon zavarok (nem kizárólag, de alapvetően) kognitív zavarok...
 - ...s egyben fejlődési zavarok
 - árnyalt, egyéni kép és mélyebb megértés:
 - definíció, diagnózis és felmérés
 - beavatkozás: pontosan mi működik másképp és miképp formálható?
 - a modern diagnosztikus és fejlesztő eljárások erősen építenek rá...
- miért igen komplex kérdés?
 - általában a fejlődés igen komplex kérdés...
 - s általában az emberi megismerés is az...
- miért épül erősen elméletekre?
 - mert enélkül kezelhetetlen lenne a kérdés...
 - túl sok adat...
 - túl nagy változatosság...
- miért „menő”?
 - ma a pszichológia, a kognitív tudományok és az idegtudományok egyik legvirágzóbb területe a kognitív fejlődés vizsgálata

Dr. Győri Miklós

kognitív fejlődés(lélektan)

3 (!) alapkérdés...

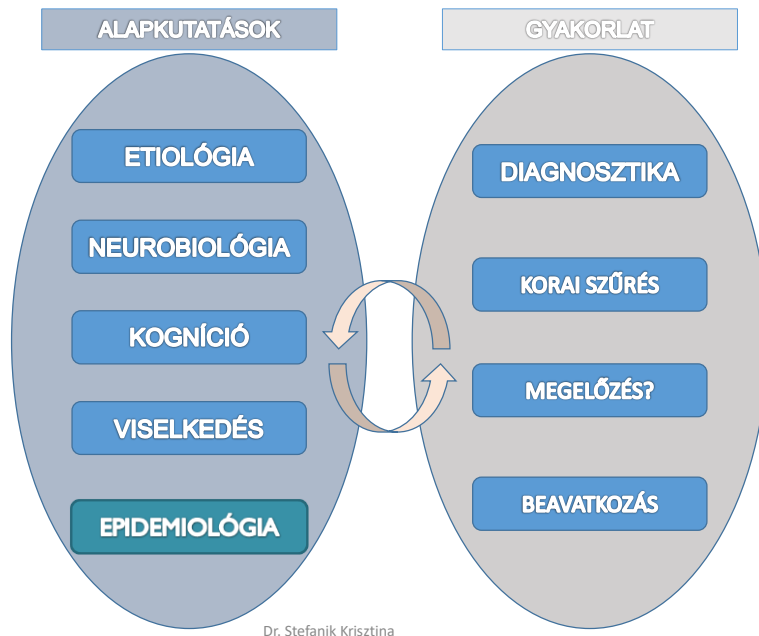

Dr. Györi Miklós

Az autizmus spektruma

- Az autizmus viselkedéses szinten rendkívül heterogén
- A kép változhat például ...
 - Az életkortól
 - az autizmus súlyosságától,
 - az értelmi képességek színvonalától,
 - a beszéd és beszédértés szintjétől,
 - a személyiségtől,
 - a környezeti hatásoktól (család, terápia, stb.),
 - az egyéb társuló betegségektől, zavaroktól függően.

Milyen kérdésre várunk választ?

- Már (legalábbis nagyjából) ismerjük az autizmusra jellemző viselkedéses képet.
- De miért éppen a kommunikáció, a társas viselkedés és a rugalmas viselkedés-szervezés területén látunk problémát?
- Az „autizmus gének” befolyásolják bizonyos agyterületek fejlődését, de ezek miért felelnek? Azaz mik azok a mélyebb folyamatok, amelyek zavart működése a tüneteket okozza?

Lássunk egy példát!

Dr. Stefanik Krisztina

Bonyolult és automatikus működések, melyekről nem is tudunk?

- Elménk minden pillanatban rengeteg nem tudatos, de nélkülözhetetlen és nagyon bonyolult műveletet hajt végre. Ezek jelentős része velünk született alapokon nyugszik.

Dr. Stefanik Krisztina

Az „elmeolvasási” képesség (más néven: naiv tudatelmélet)

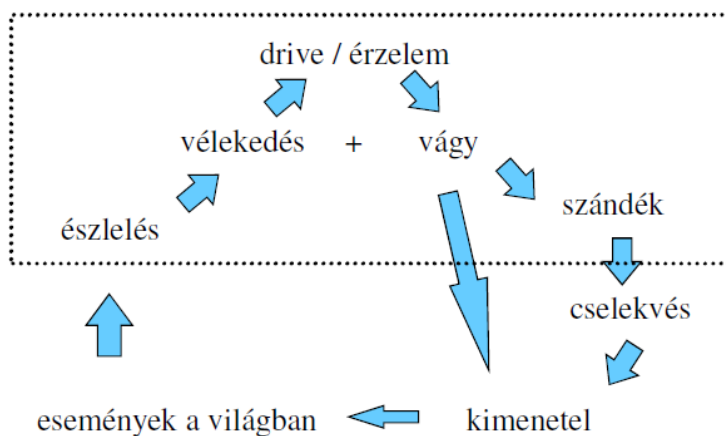
- Naiv tudatelméleti képesség: az az emberi viselkedéses/kognitív kapacitás, hogy ágensek viselkedését megértsük, magyarázzuk, és bejósoljuk, azáltal, hogy mentális állapotok koherens halmazát tulajdonítjuk nekik, és a viselkedést ezek kölcsönhatásaiból, azok oki következményeként eredeztetjük. (Dr. Győri Miklós)

Jellemző erre a képességre, hogy:

- alkalmazása alapvetően gyors, automatikus és erőfeszítés nélküli;
- kognitív alapjai egy implicit elméletként rekonstruálhatóak;
- noha nagy kulturális változatosságot mutat, bizonyos elemei *univerzálisak* az emberiség körében;
- fejlődésének mintázata viszonylag rögzített.

Dr. Győri Miklós

A naiv tudatelmélet egy fogalmi rekonstrukciója (Astington, 1994 nyomán)

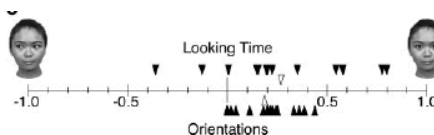
Dr. Győri Miklós

Társas kogníció: Születés

- Meltzoff & Moore (1986):
- újszülöttkori utánzás

- Farroni és mtsai. (2007):
- szemkontaktus preferencia újszülöttkorban

Preferenciák

(Győri, 2007 összefoglalója alapján)

• Zaj	<	Emberi hang
• Emberi hang	<	Beszéd
• Beszéd	<	Anya hangja
• Anya hangja	<	Jól ismert szöveg anyától

Szociális mosoly: 2,5-3 hónapos korban

- Megelőzi:
 - REM-fázisban fordul elő az első mosoly (Emde, 1976)
 - 2. hét mosoly ébrenlétkor is, de nem kapcsolódik környezeti eseményhez
- Kritérium:
 - Más mosolyával kölcsönös viszonyban
 - 2 és fél 3 hónap között
- Új érzelem, az öröm jeleit mutatja
- 4-6 hónaposan: félelem, düh
- Szociális visszacsatolás → másokkal való interakció

Társas megismerés, naiv tudatelmélet

- **„turn-taking” a cselekvésben**
- **közös figyelmi viselkedések:**
 - tekintetirány követés
 - proto-deklaratív mutató
 - szociális referencia

Társas megismerés, naiv tudatelmélet

- 15-18 hónap
 - mintha-játék
 - rugalmas közös figyelem
 - szándék és érzelemattribution

Téves vélekedés feladat
(Frith,2003)

Kérdés: Hol fogja keresni Zsuzsi a golyóját?
Válasz: Ahol *hiszi*, hogy van.

Egy példa a magasabb szintű mentalizációra:
 iróniamegértés (Happé, 1993)

- *Sári és Tomi piknikezni készülnek, Tomi ötlete, és szerinte kellemes, napos kirándulószerű lesz. De éppen csak hogy előveszik az elemóziájukat, elkezd esni és hamarosan mindketten bőrig áznak. Sári mérges. Azt mondja: „**Ez aztán a kellemes kirándulószerű!**”*
- Kontroll: Igaz, amit Sári mondott?
- Teszt: Miért mondta ezt?

Furcsa Történetek (Happé, 1994)

Juli és Sári a legjobb barátnők. Mindketten beneveztek ugyanarra a rajzversenyre. Juli nagyon szeretne volna megnyerni a versenyt, de amikor kihirdették az eredményt, a legjobb barátnője, Sári lett a nyertes, nem pedig ő. Juli nagyon szomorú volt, hogy nem ő győzött, de örült annak, hogy a barátnője nyerte el a díjat. Juli azt mondta Sárinak: **“Ügyes vagy, örülök, hogy győztél!”** Juli a mamájának ezt mondta: **“Szomorú vagyok, hogy nem én nyertem meg a versenyt!”**

- Igaz, amit Juli Sárinak mondott?
- Igaz, amit Juli a mamájának mondott?
- Miért mondja Juli egyszerre, hogy örül és szomorú?

Fontos következmények

- Törekednünk kell arra, hogy minél inkább *bejósolható* legyen a viselkedésünk és a környezet.
- Törekednünk kell az *érthetőségre*.
- Kevésbé magyarázzuk félre az autizmussal élő emberek viselkedését és jobban értjük miért, hol és hogyan segíthetünk.
- Közvetlenül is fejleszthetjük az elmeolvasási képességet (ez elsősorban szakemberek feladata)

De mi magyarázza a nehézségeket a rugalmas viselkedés-szervezésben?

Dr. Stefanik Krisztina

A végrehajtó működések (Ozonoff,1994, Lurija nyomán)

- *Arra való képesség, hogy egy jövőbeni cél elérése érdekében fenntartson és működtessen egy megfelelő problémamegoldó rendszert.*
- Pl.: tervezés; impulzus kontroll; a prepotens válaszok gátlása; szekvenciális viselkedésszervezés; szervezett keresés; a gondolkodás és a cselekvés rugalmassága.

Mire kell ahhoz, hogy kivitelezzünk egy cselekvést, aminek célja van?

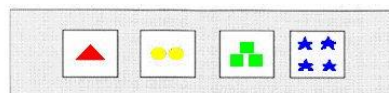
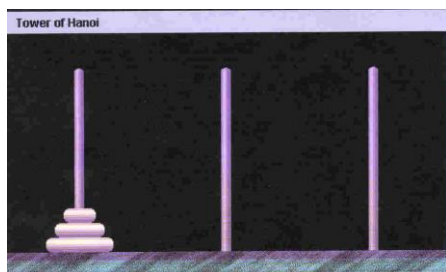
- A megoldáshoz szükséges, automatikusan működő rendszert alkotó funkciók (a fontosabbak):
 - tervezés;
 - a kézenfekvő, de helytelen válaszok gátlása;
 - megfelelő sorrend felismerése és tartása;
 - a környezet és magunk folyamatos figyelése;
 - rugalmas, a mindenkori helyzethez alkalmazkodó cselekvés és gondolkodás, stb.

Autizmusban sérült a „belső forgatókönyv”

Dr. Stefanik Krisztina

Végrehajtó működések tesztelésére: a Hanoi torony Wisconsin kártya szortírozó teszt

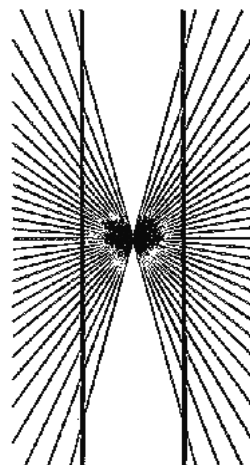
Fontos következmények

- Jobban értjük, miért nem képes rugalmasan és változatosan cselekedni az autizmussal élő ember.
- Jobban értjük, hogyan segíthetünk – elsősorban a hibás, belső forgatókönyvek helyett, külső, érthető és követhető forgatókönyveket adunk.

Dr. Stefanik Krisztina

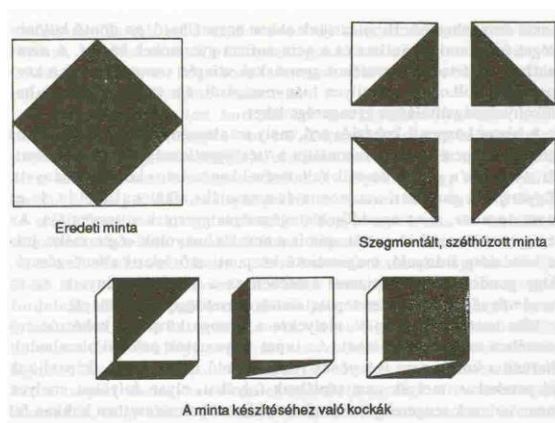
Még egy adalék: sajátos információfeldolgozási stílus

- „Ösztönös hajlam” arra, hogy a felénk áraml információkat, ingereket - a kontextus figyelembe vételével - jelentésteli egészé szervezzük. Ez segít bennünket abban, hogy fontos dolgokra figyeljünk és a lényegteleneket „hanyagoljuk” (*centrális koherencia*).
- Ez a „hajlam” az autizmussal élő embereké gyengébb...

Dr. Stefanik Krisztina

Mozaik próba (Frith, 1989)

Következmények

- E gyengeség ismerete finomítja a beavatkozás céljaira vonatkozó elképzeléseket, valamint a terápiás eszköztárat
 - jobban értjük az autizmussal élő emberek viselkedését
 - egyszerű helyzetektől a bonyolultabbak felé, mesterségestől a természetes felé haladjunk
 - nekünk kell segíteni a lényeges vagy fontos információk kiemelésében

Tünettan

Dr. Stefanik Krisztina

Pervazív fejlődési zavarok és autizmus spektrum zavarok

BNO-10 (ICD-10)	DSM-IV
gyermekkori autizmus	<i>autisztikus zavar</i>
Rett-féle zavar	<i>Rett szindróma</i>
egyéb gyermekkori dezintegrációs zavar	<i>Gyermekkori dezintegratív zavar</i>
Asperger szindróma	<i>Asperger szindróma</i>
értelmi elmaradás sztereotip viselkedéssel és túlzott aktivitással	---
atípusos autizmus	<i>PDD-NOS (Pervasive developmental disorder not otherwise specified)</i>
egyéb pervazív fejlődési zavar	
nem meghatározott pervazív fejlődési zavar	

Itt a DSM-5 ...

- Az idegrendszeri fejlődés zavarai
(*neurodevelopmental disorders*)
 - Intellektuális képességzavar (6)
 - Kommunikációs zavarok (5)
 - *Autizmus spektrum zavar (nincs alkategória)*
 - ADHD (5)
 - Specifikus tanulási zavar (3)
 - Mozgásos zavarok (7)
 - Egyéb... (2)

Autizmus a DSM-5-ben

- „autizmus spektrum zavar”
- „diád”
- árnyaltabb kritériumok
- súlyosság (?!)
- egyénre szabott, mély, fejlődési és viselkedéses elemzésre építő diagnosztika

Autizmus spektrum zavarok a viselkedés szintjén

A szociális interakciók minőségi sérülése

Az életkornak megfelelő kortárs kapcsolatok kialakításának
zavara

A társas-érzelmi kölcsönösség zavara

A szociális megértés, belátás sérülése

Korlátozott megosztás

Reciprok szociális interakciók

- Általában: eltérés a társas interakciók minőségében és/vagy mennyiségében, a kontextushoz való illeszkedésben, a kölcsönösségben. Pl.:
 - Nem/kevésbé kezdeményez kapcsolatot másokkal, különösen kortársaival, s a közeledéseket elutasítja („izolált”).
 - Gyakran kezdeményez kapcsolatot, de közeledése furcsa, nem a társas helyzetnek megfelelő („aktív, bizarr”).
 - Nem kezdeményez, de, ha hívják vagy kérik, csatlakozik a többiekhez és elviseli, hogy irányítsák őt („passzív”).
 - Sérült a szemkontaktus használata az *interakciók szabályozásában*
 - Nehezen (esetleg sehogy sem) számol be élményeiről.

A kommunikáció minőségi sérülése

A verbális és nem verbális kommunikáció sérülése

A kommunikációs szándék, cél és eszközszer
kialakulásának és használatának zavara

A kommunikáció funkcionális használatának zavara

A kommunikációs szabályok felismerésének és
alkalmazásának zavara

Reciprok kommunikáció

PI.:

- Nem vagy rosszul beszél és csak nagyon szegényesen kompenzálja a beszéd hiányát más eszközökkel.
- Sérült beszédértés.
- Késleltetett és azonnali echoláliák.
- Idioszinkráziás szóhasználat, neologizmák
- Választékos szókincs, jó grammatika mellett is sérülés a nyelvhasználat pragmatikai aspektusaiban.
- Rosszul regulált hangerő, beszédsebesség, furcsa intonáció, hangszín.
- Gesztusok, arckifejezések használata és megértése sérült

A rugalmas viselkedésszervezés minőségi sérülése

Életkornak megfelelő játék, szabadidős tevékenység hiánya,
zavara

Beszűkült, sztereotip, repetitív érdeklődés

Állandósághoz, megszokott rutinokhoz való ragaszkodás

Sajátos kötődés szokatlan tárgyakhoz

Sztereotip, repetitív motoros manírok

Dr. Stefanik Krisztina

Rugalmas viselkedés-szervezés

Pl.:

- Nehézségek a strukturálatlan helyzetekben
- Beszűkült, repetitív, sztereotip érdeklődési és tevékenységi körök – változatos és spontán (mintha) játék és szabadidős tevékenységek helyett.
- Ragaszkodás a megszokotthoz (pl. saját rutinokban, vagy a környezet apró, irreleváns elemeit illetően).
- Kényszeres viselkedések.
- Sztereotip, repetitív motoros manírok.

Triáson kívüli jellegzetességek

- Túlzott érzékenység bizonyos ingerekre (pl. egyes zajokra, szagokra)
- Gyengébb érzékenység bizonyos ingerekre
- Egyenetlenség a képességekben
- „Szigetszerű” képességek
- Idiot savant / autistic savant

<http://www.youtube.com/watch?v=gWTeSvCOFvE>

Fontosabb fejlődési mérföldkövek

- Legkorábban 15-20 hónapos kor körül diagnosztizálható
- a legerőteljesebb tünetek 4 és 5 éves kor körül
- 6-7 éves korban gyakran jelentős lendületet vesz a fejlődés, ugyanakkor újabb tünetfajták is előkerülnek
- serdülő- és fiatal felnőttkorban az esetek 40%-ában jelentős javulás, 15-30%-ban romlás

(1) Még nem tisztázott: „az autisztikus regresszió” kérdése

(2) A terápia befolyása a kórle folyamásra kétségtelen, de...

Példa a különös tehetségre és kiváló intelligenciára:
Temple Grandin

Dr. Stefanik Krisztina

Nadia, a rajztehetség

(a baloldalon, összehasonlításul egy 4 éves gyermek rajza, a jobboldali képet Nadia 3 éves korában rajzolta)

Dr. Stefanik Krisztina